

POST SCRIPTA

JANA GERŽOVÁ

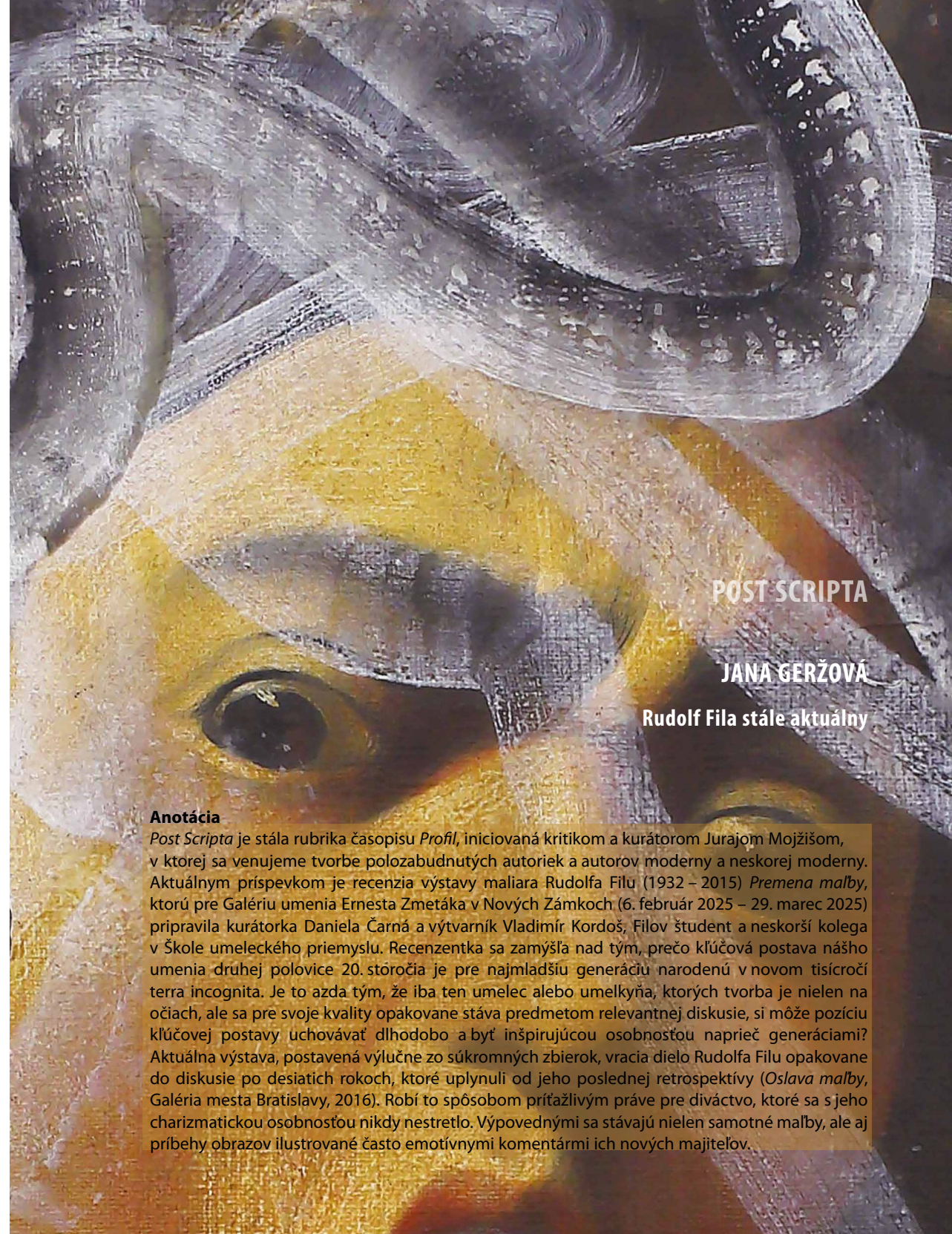
Rudolf Fila is Still Relevant

Annotation

Post Scripta is a permanent column, founded by Juraj Mojžiš, devoted to the oeuvre of somewhat forgotten modern and late-modern artists. The current article is a review of the *Metamorphosis of Painting* exhibition by Rudolf Fila (1932 – 2015) organized by curator Daniela Čarná and artist Vladimír Kordoš, former student and later colleague of Fila at the School of Applied Arts, for the Ernest Zmeták Gallery in Nové Zámky (February 6, 2025 – March 29, 2025). The reviewer explores the question of why the key figure of our art of the second half of the 20th century is terra incognita for the youngest generation born in the new millennium. Is it because only artists whose art, not only stand out in the public eye, but also constantly become the subject of relevant discussions thanks to their quality, can maintain their significance in the long term and become inspiring personalities for generations? The current exhibition, which consists exclusively of private collections, brings Rudolf Fila's oeuvre back to discussion, ten years after his last retrospective (*Celebration of Painting*, 2016, Bratislava City Gallery). And it does so in a way that appeals to audiences who have never encountered the artist's charismatic personality. Not only do the paintings become expressive, but so do their stories, often accompanied by emotional comments from their new owners.

Mgr. Jana Geržová, art historian and critic, editor-in-chief of *Profil* journal wrote about Rudolf Fila's art even before 1989. Fila became the model author of the studies *Citation in Slovak art of the second half of the 20th century* (1988) and *Citation, interpretation, and appropriation in the context of media analysis* (2000), *Postmodernism in the oeuvre of Rudolf Fila* (1989), and was included in the publication *Talks about Painting* (2009), a pilot oral history project based on interpreting the connection between biography and history, and between the individual human experience and functioning mechanisms of society and culture.
jgerzova@gmail.com

Rudolf Fila: Gorgonská tvár (pocta Caravaggiovi), 1977, olej, plátno, detail. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi

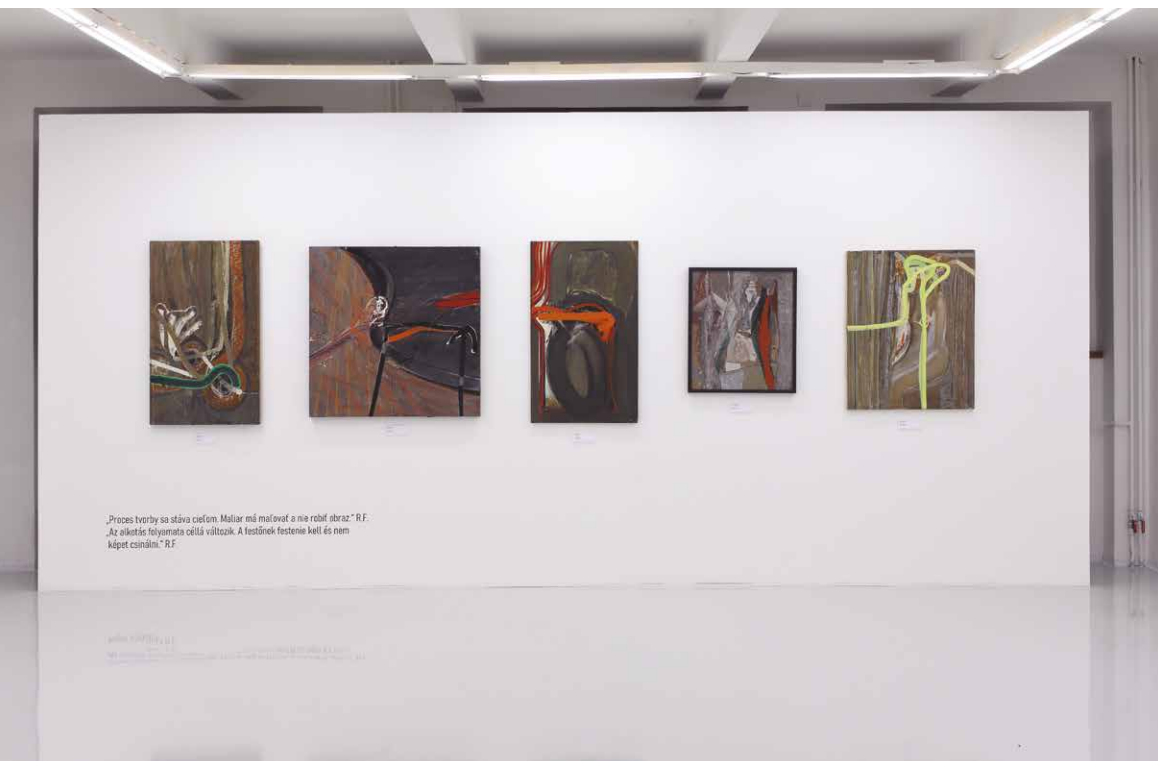
POST SCRIPTA

JANA GERŽOVÁ

Rudolf Fila stále aktuálny

Anotácia

Post Scripta je stále rubrika časopisu *Profil*, iniciovaná kritikom a kurátorom Jurajom Mojžišom, v ktorej sa venujeme tvorbe polozabudnutých autoriek a autorov moderny a neskorkej moderny. Aktuálnym príspevkom je recenzia výstavy maliara Rudolfa Filu (1932 – 2015) *Premena maľby*, ktorú pre Galériu umenia Ernesta Zmetáka v Nových Zámkoch (6. február 2025 – 29. marec 2025) pripravila kurátorka Daniela Čarná a výtvarník Vladimír Kordoš, Filov študent a neskorší kolega v Škole umeleckého priemyslu. Recenzentka sa zamýšľa nad tým, prečo kľúčová postava nášho umenia druhej polovice 20. storočia je pre najmladšiu generáciu narodenú v novom tisícročí terra incognita. Je to azda tým, že iba ten umelec alebo umelkyňa, ktorých tvorba je nielen na očiach, ale sa pre svoje kvality opakovane stáva predmetom relevantnej diskusie, si môže pozíciu kľúčovej postavy uchovávať dlhodobo a byť inšpirujúcou osobnosťou naprieč generáciami? Aktuálna výstava, postavená výlučne zo súkromných zbierok, vracia dielo Rudolfa Filu opakovane do diskusie po desiatich rokoch, ktoré uplynuli od jeho poslednej retrospektívy (*Oslava maľby*, Galéria mesta Bratislavy, 2016). Robí to spôsobom prístupným práve pre diváctvo, ktoré sa s jeho charizmatickou osobnosťou nikdy nestretlo. Výpovednými sa stávajú nielen samotné maľby, ale aj príbehy obrazov ilustrované často emotívnymi komentármi ich nových majiteľov.

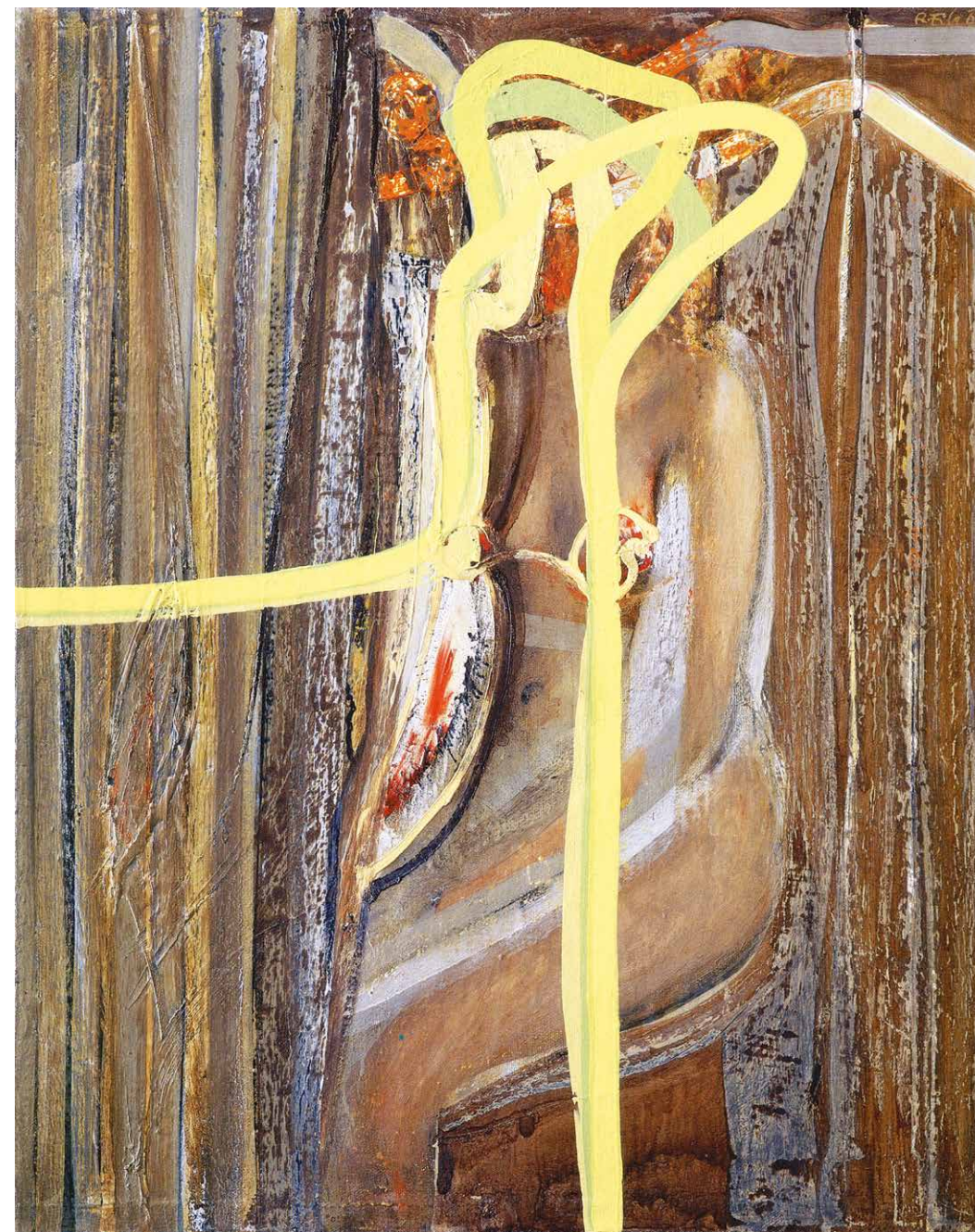

Pohľad do výstavy Rudolf Fila: Premeny maľby. Diela zo súkromných zbierok. Galéria umenia Ernesta Zmetáka v Nových Zámkoch. Foto: Katalin Madarász Décsi

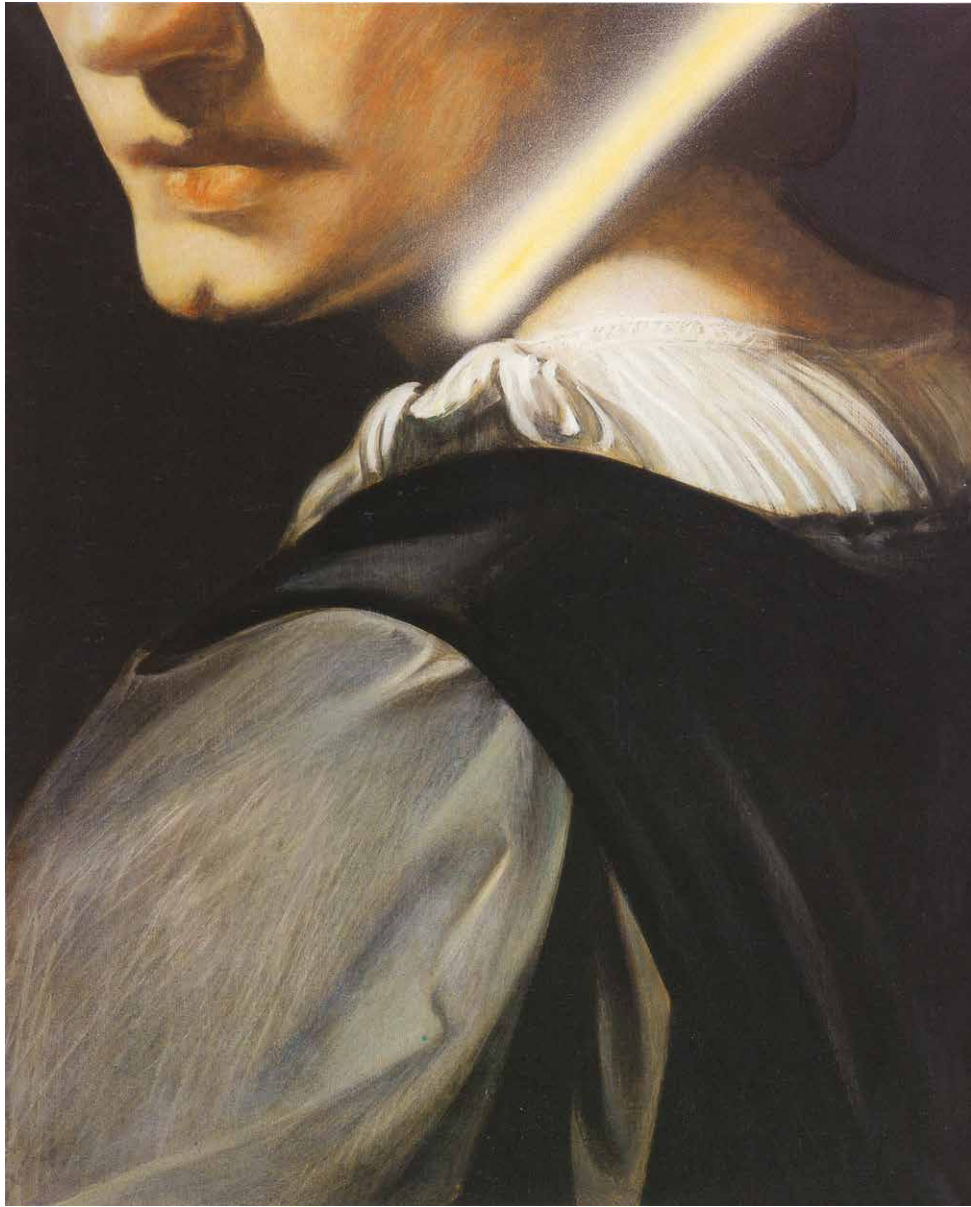
Ak Benku, Bazovského, Fullu a Galandu považujeme za kľúčové postavy slovenskej maľby prvej polovice 20. storočia, pre jej druhú polovicu by sme mohli vyskladať podobný rad, začínajúci sa menom maliara, pedagóga a esejistu Rudolfa Filu (1932 – 2015), ktorý sa síce narodil na Morave, ale od vysokoškolských štúdií sa stal naturalizovaným Bratislavčanom. V tomto roku uplynulo desať rokov od jeho úmrtia a deväťdesiattri od narodenia. Pre najmladšiu generáciu narodenú v novom tisícročí je fenomén Fila terra incognita. Hoci má v dejinách slovenského umenia nezastupiteľné miesto, to, že sa vytratil z povedomia verejnosti, môžeme ilustrovať prostredníctvom retroaktívneho modelu amerického teoretika Hala Fosterera, ktorý sformuloval v polemike s nemeckým kritikom Petrom Bürgerom.¹ Za modelového umelca si Foster vybral Marcela Duchampa, tvrdiac, že jeho status „je retroaktívny efekt nespočetných umeleckých ohlasov a kritických čítaní“². To znamená, že kľúčová úloha emblematickej postavy umenia

1 Americký teoretik a kritik Hal Foster korigoval Bürgerov model avantgardy a neoavantgardy (Theory of the Avant-Garde, 1974) po prvý raz v eseji *What's Neo about the Neo-Avant-Garde?*, ktorá vyšla pôvodne v roku 1984, neskôr bol jej názov pozmenený na *Who's Afraid of the Neo-Avant-Garde?*

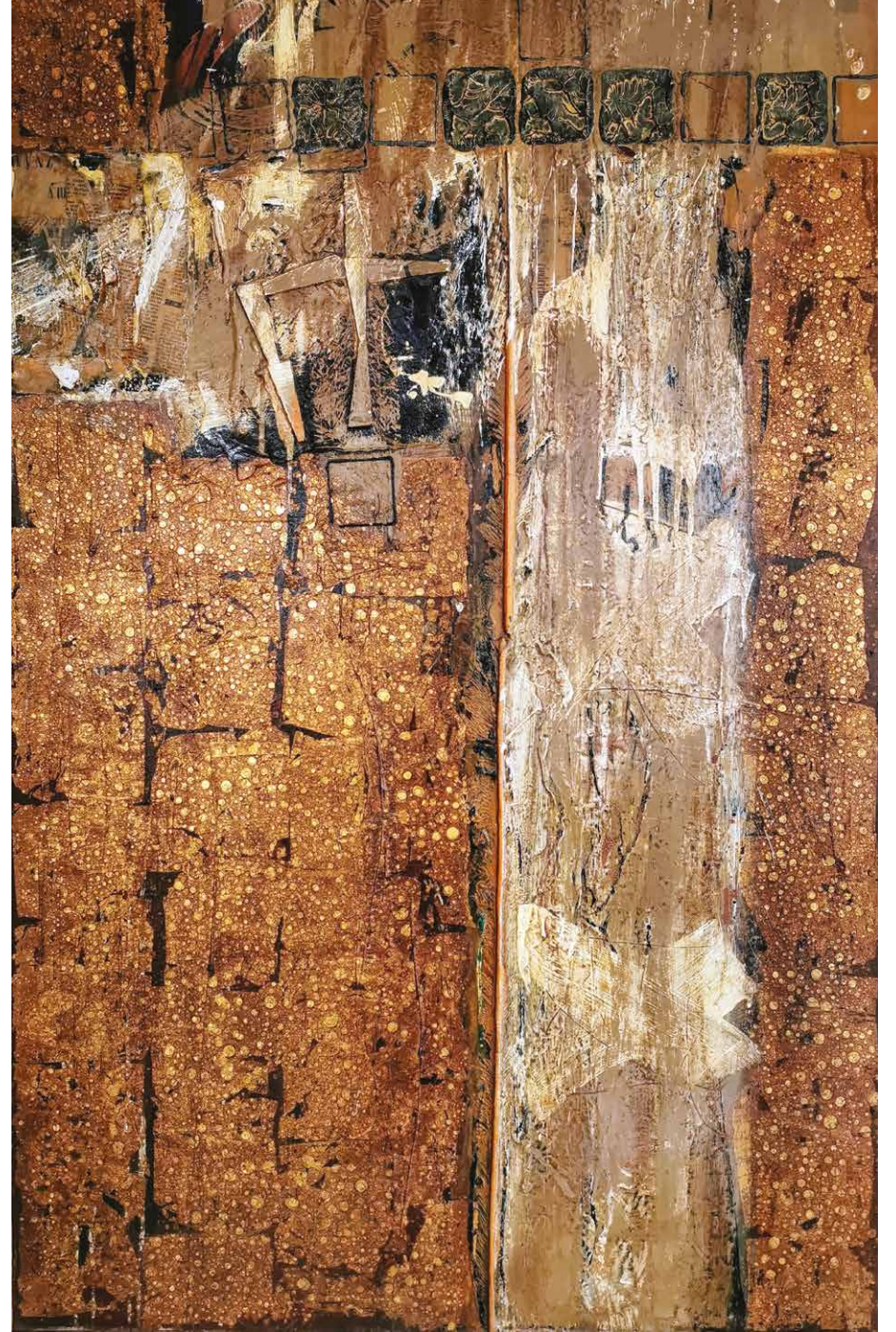
2 FOSTER, Hall: Who's Afraid of the Neo-Avant-Garde? In: *The Return of the Real*. The MIT Press, 1996, s. 8.

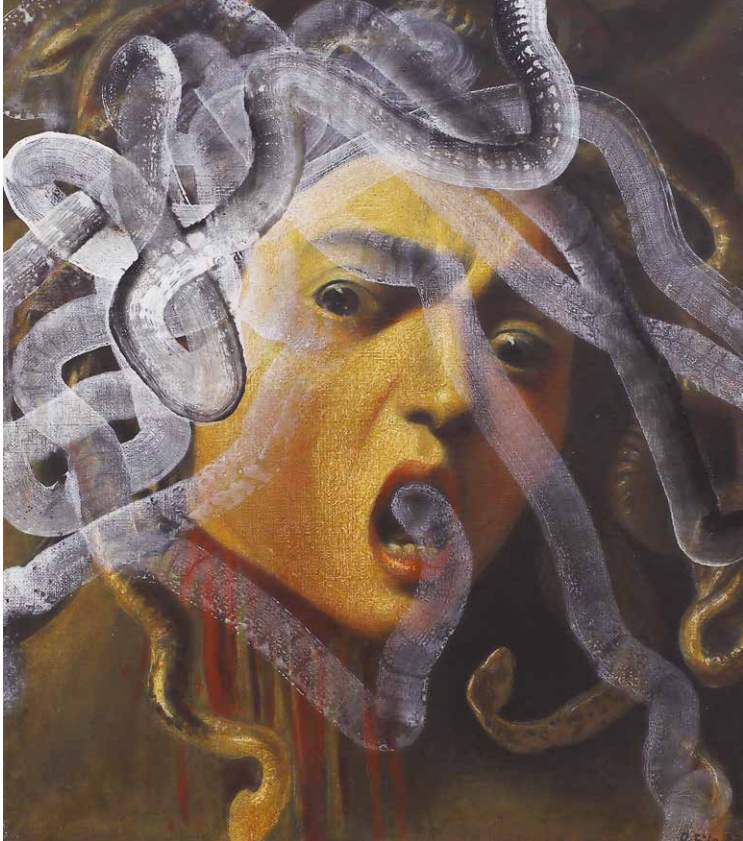
Rudolf Fila: Preamalba, 1967, olej, plátno, 92 x 73 cm. Súkromná zbierka. Foto: Archív R. Filu

Rudolf Fila: Tretie svetlo, 1974, olej, plátno, 105 x 85 cm. Súkromná zbierka. Foto: Archív R. Filu

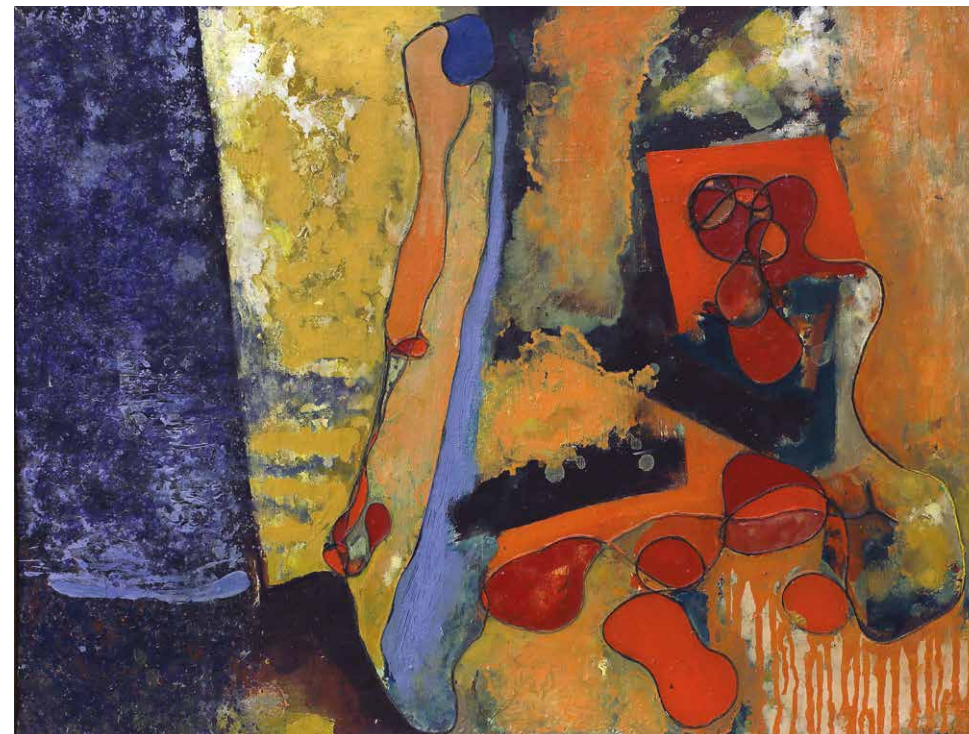
Rudolf Fila: Pokračovanie zlata, 1965, olej, lepenka, 110 x 70 cm. Súkromná zbierka. Foto: Archív R. Filu

Rudolf Fila: Gorgonská tvár (pocta Caravaggiovi), 1977, olej, plátno. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi

20. storočia mu bola priznaná postupne, po tom, čo jeho tvorbu zo začiatku 20. storočia znovuobjavili v 50. rokoch vtedy mladí umelci ako Jasper Johns a Robert Rauschenberg. Následne sa upevňovala prostredníctvom kanonizujúcich textov Rosalind Kraussovej, Thierryho de Duve alebo Amelie Jonesovej, pretože, ako Foster trochu ironicky píše, Duchamp sa neobjavil „akoby už hotový, vystúpiac zo svojho vlastného čela“. Tento retroaktívny model sa dá uplatniť aj v prípade Rudolfa Filu a za kanonizujúce texty, ktoré budovali jeho status dôležitej maliarskej osobnosti, môžeme považovať interpretácie takých osobností, ako bol Oskár Čepan, Ján Bakoš, Juraj Mojžiš, Jiří Valoch, Etienne Cornevin, Peter Michalovič alebo Miroslav Petříček. Istou analógiou k Johnsovi a Rauschenbergovi by mohli byť umelci z okruhu budúcej Skupiny A-R, ktorí sa v 70. rokoch k Filovým princípom umenia nielen hlásili, ale ich autorské výskumy sa v synergickom efekte aj stretli s maliarovou tvorbou. Boli to práve 70. roky, keď Fila prišiel s novou koncepciou obrazu, spochybňujúc modernistický kult originality a využívajúc cudziu výtvarnú predlohu ako priestor pre vlastné maliarske komentáre, ktoré paralelne rozvíjali vo svojej tvorbe aj spomínaní mladší výtvarníci.

I keď je Fosterov model retroaktívny, odhaľujúci ex post zákonitosti, ktorými sa v umeleckom svete riadi proces „kanonizácie“, jeho tvrdenie o kľúčovom význame umeleckých ohlasov a kritických čítaní má svoj význam aj pre budúcnosť. Iba ten umelec alebo umelkyňa, ktorých tvorba je nielen na očiach, ale sa pre svoje kvality opakovane stáva predmetom relevantnej

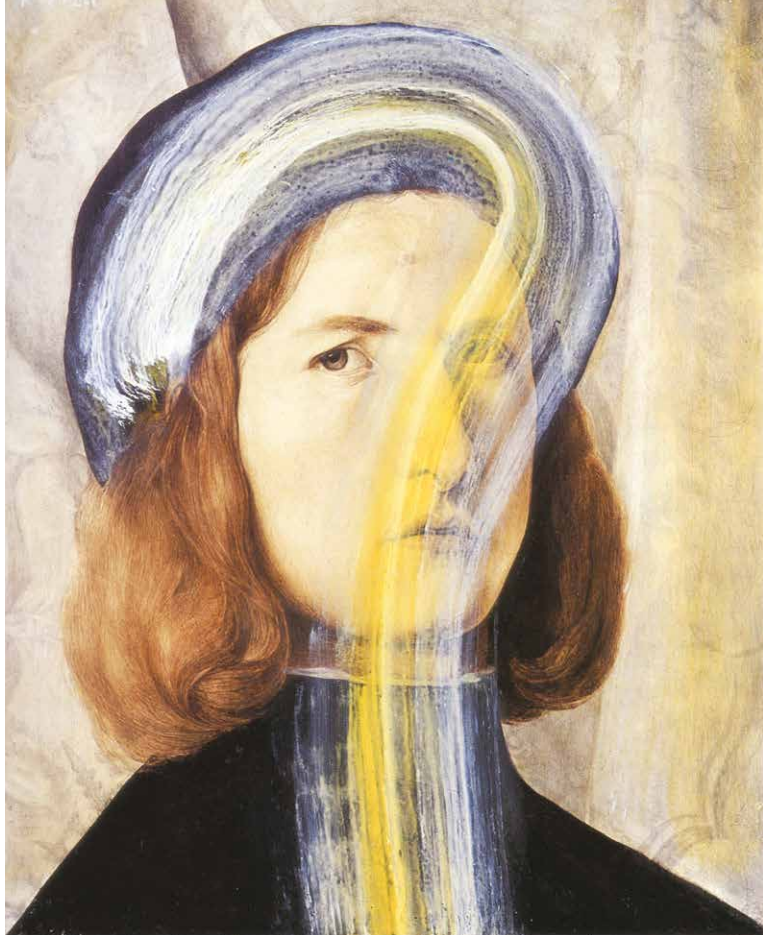

Rudolf Fila: Rozprávka, 1962, olej, špagát, plátno, 49 x 65 cm. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi

diskusie, si môže pozíciu kľúčovej postavy uchovávať dlhodobo a byť inšpirujúcou osobnosťou naprieč generáciami.

Prvú súbornú výstavu mal Rudolf Fila v roku 1966 v budove Umeleckej besedy slovenskej na Dostojevského rade v Bratislave, a druhú, po dlhých dvoch desaťročiach ignorancie zo strany straníckych funkcionárov tesne pred pádom režimu, až v roku 1988, zhodou okolností v tom istom výstavnom priestore. Po roku 1989 sa Filova tvorba, podobne ako tvorba ďalších neoficiálnych umelcov, vrátila nielen na scénu, ale stala sa dôležitou témou umeleckého diskurzu. Prispeli k tomu prvé porevolučné retrospektívne výstavy (Dům pánů z Kunštátu, 1990; Slovenská národná galéria, 1993), skvelá monografia napísaná Jurajom Mojžišom (1997) a výstavy zasadzujúce jeho tvorbu do medzinárodného kontextu. Najvýznamnejším bol projekt *Détente* (1991), kurátorsky pripravený Christine Königovou a Hansom Knollom, ktorý po premiére v brnianskom Dome umenia putoval naprieč Európou. Jedinečný bol v tom, že prostredníctvom päťice umeleckých dvojíc prepojil tvorbu umelcov rozdelených železnou oponou. Filova tvorba bola spárovaná s tvorbou Rakúšana Arnulfa Rainera a toto stretnutie prerástlo do celoživotného priateľstva.

Aktuálnu výstavu v Galérii umenia Ernesta Zmetáka v Nových Zámkoch pripravila kurátorka Daniela Čarná a výtvarník Vladimír Kordoš, Filov študent a neskorší kolega v Škole umeleckého priemyslu. Hoci je postavená výlučne zo súkromných zbierok, ponúka reprezentatívny výber diel, ktoré ilustrujú jednotlivé etapy autorovej tvorby od raných 60. rokov, kde dominovala

Rudolf Fila: Portrét mladíka pred závesom, 2008, olej, plátno, 60,5 x 51 cm. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi.

Rudolf Fila: Otáznik, 1990, olej, drevo, 35 x 30 cm. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi

štruktúrálna abstrakcia, cez 70. roky s ťažiskom na premalbách, prostredníctvom ktorých vstupoval do privlastnenej cudzej výtvarnej predlohy, až po takzvané telovky 80. rokov. Je prekvapujúce, koľko kľúčových diel zaradených na aktuálnu výstavu sa dostalo do súkromných zbierok a nie do zbierok verejných inštitúcií. Platí to napríklad pre *Pokračovanie zlata* (1965), ktorého reprodukcia je aj na pozvánke výstavy, ale tiež pre *Premalbu* (1967), jedinečný doklad, ako sa staršia fáza štruktúrálny malby začína prevrstvovať maliarovým interpretačným gestom dominujúcim v nasledujúcej dekáde, alebo *Tretie svetlo* (1974) s detailom obrazu Filovho obľúbenca, renesančného maliara Andreu del Sarto, ktoré bolo už v roku 1989 na titulke časopisu *Výtvarný život*. Okrem Slovenskej národnej galérie, kde je Filova tvorba pomerne dobre zastúpená, s výnimkou 70. rokov, kde chýbajú kľúčové diela, ostatné galérie na Slovensku vlastnia len málo diel z rôznych období, takže nemôžeme hovoriť o ucelených kolekciami. Neplatí to pre Galériu umenia Ernesta Zmetáka v Nových Zámkoch, ktorá má vo svojich zbierkach 52 diel, ale 50 z nich sú Filove komentáre z roku 1993 do voľných listov albumu *Osi Erény*, ktorý vyšiel v 19. storočí v budapešťanskom

vydavateľstve s podtitulom *História Uhorska v obrazoch uhorských maliarov*. Zvláštnosťou je, že v popise diela na platforme *webumenia* je okrem mena Rudolfa Filu vždy uvedený aj autor originálu, a tak sa táto kolekcia v zbierke novozámockej galérie stáva aj príspevkom k dejinám maďarských maliarov žijúcich na území Uhorska.

Aktuálnej výstave dali kurátori názov *Premena malby*, ktorý vyvoláva asociácie nielen na Filovu autorskú výstavu z roku 1988 *Malba premien – premeny malby*, ale aj na ďalšie projekty, kde je malba alebo premalba kľúčovým slovom: *Premeny – Kópie, citácie, premalby* (2005), *Oslava malby* (Galéria mesta Bratislavy, 2016). Novozámocká výstava však má svoje špecifikum, ktoré je v názve zamlčané. Po desiatich rokoch, ktoré uplynuli od poslednej maliarovej retrospektívy, vracia dielo Rudolfa Filu do diskusie a robí to spôsobom prítlačivým pre diváctvo, ktoré sa s jeho charizmatickou osobnosťou nikdy nestretlo. Výpovednými sa stávajú nielen samotné malby, ale aj príbehy obrazov ilustrované komentármi ich nových majiteľiek a majiteľov, ktoré sa pohybujú od osobných spomienok až po štruktúrované analýzy. Medzi najstaršie obrazy na výstave patria

Premalba. Morské zátíšie (od Ensora k Minárikovi), 1999, olej na plátne, 29,5 x 42 cm. Súkromná zbierka. Foto: Katalin Madarász Décsi

olejomalby *Rozprávka a Ikona s rozsvieteným oknom*, obe z roku 1962. Ich prvými majiteľmi boli blízki maliarovi priatelia, hudobný skladateľ Ilja Zeljenka a spisovateľ Pavel Vilikovský, ktorého výrok „Doma som tam, kde si zavesím Filov obraz“ sa stal povestným. Dnes túto mágiu malieb rozkrývajú z detskej perspektívy ich dcéry Saša Švolíková (Zeljenková) a Zuzana Vilikovská. Ľudovít Hološka, maliar a interpret Filovej tvorby (prispel štúdiu do katalógu výstavy *Oslava malby*), zapožičal pre výstavu obraz *Gorgonská tvár (pocta Caravaggiovi)* z roku 1977. Po prvý raz ho videl na pololegálnej autorovej výstave vo výstavnej sieni Okresného múzea v Nových Zámkoch (1977), ale až o niečo neskôr, ako píše, sa „odvážil zísť za maliarom a povedať mu o [...] túžbe mať jeho malbu“. Tak sa obraz dostal do jeho zbierky, aj keď pôvodne mal záujem o iné dielo s motívom tejto mýtckej postavy.

Medzi farebnými obrazmi dominujúcimi výstave tak trochu zaniká monochromatický gvaš zachytávajúci fragment ženského tela s výraznými stehnami. Obraz s názvom *Citát z Demla* (1984) je vo vlastníctve editora a spisovateľa Mariána Reisela, ktorý v roku 2003 pripravil do tlače knihu esejí Rudolfa Filu *Cestou*. Jeho legenda k obrazu sa odvíja od veľmi osobného vzťahu Filu a nakoniec i Reisela k postave rozporuplného moravského kňaza a básnika Jakuba Demla (1878 – 1961) a k jednej z jeho kníh *Zapomenuté svetlo*, kde sú pasáže opisujúce umieranie Márie Zezulovej, ku ktorej mal Deml blízky vzťah. Toto Reiselovo vyznanie sa končí slovami, ktoré môžu

prekvapiť: „Lebo zo všetkého nášho umierania, chrlenia krvi, nepochopenia blížnych, osamotenosti vo svete, vďaka pánovi Filovi, maliarovi, zostáva nám večne v duši len absolútna krása ženských stehien. Nepobozkaných, nedotknutých, lebo nie je možné sa dotknúť ideálu.“

Inú trajektóriu zverejňuje Vladimír Kordoš, spolukurátor výstavy na margo Filovho obrazu *Portrét mladíka pred bielym závesom* z roku 2008, z neskorej maliarovej tvorby, ktorý získal kúpou z pozostalosti. Obraz premalovaný štyrmi zelenými vertikálami je komentárom k malbe Lorenza Lotta z roku 1508, ktorej originál sa nachádza v Umeleckohistorickom múzeu vo Viedni pod názvom *Portrét mladého muža s lampou*. „Prečo tie zelené vertikály?“ pýta sa Kordoš a jeho skúmový pohľad objaví, „že to bol brokátový záves s nebadaným zeleným pásikom“, od ktorého sa „odvinul Filov zásah, jeho diskretný vstup do deja“. Tento Filov komentár k Lottovmu obrazu však nie je jediný. Iná verzia je z roku 1990, kde je intervencia urobená gestickým ťahom štetca v podobe otáznika, ktorý prekrýva tvár portrétovaného. Zatiaľ čo prvý obraz bol na aktuálnej výstave v Nových Zámkoch, druhá verzia vystavená v roku 1994 v Anthony Reynolds Gallery v Londýne sa dostala do Credit Suisse London Art Collection.

Na záver si dovoľím citovať dojímavý príbeh obrazu *Premalba. Morské zátíšie (od Ensora k Minárikovi)* z roku 1999, ktorý sa stal súčasťou recenzovanej výstavy a ktorý zverejnila jeho majiteľka Eva Cisárová-Mináriková: „Za Monarchie odišla dievčina, teta Vilma Noskovič, sestra mojej mamy Uršuly, za zárobkom, šifom' do Ameriky. Žila a pracovala v New Yorku, v Bronxu, a vydala sa. Narodil sa jej jediný syn, Viliam Mladnik. Chodievali všetci spolu letovať na Floridu. Syn Villy tam plachtil na svojej plachetničke a maľoval olejomalby, ako tento obraz. Náhle však zomrel a teta nám obraz poslala, nemohla sa naň pre svoj zármutok pozerat'... Bola som vtedy malé dieťa, obraz stále visel na stene v našej obývačke, pripomínajúc mi tak americký sen s balíkmi od tety Vilmy... Keď otec a mama zomreli, predali sme rodičovský dom v Cíferi. Ale obraz putoval so mnou do Bratislavy, odložený u Minárikov za skriňou... Až v našom domčeku na Mudroňovej ulici sme s manželom Igorom požiadali Ruda Filu o jeho domalbu. A tak sa dostal jeho zásluhou opäť na stenu našej izby...“

Rudolf Fila bol maliar intelektuál, a hoci často pracoval s gýčovou predlohou svojich premalieb, bol aj ironik, ktorý sa nevyhýbal sarkazmu. Môžeme si dovoliť – s odkazom na knihu Jamesa Elkinsa *Prečo ľudia plačú pred obrazmi?* – oddať sa pred jeho malbami emóciám? V roku 1994 napísal Fila štúdiu *Stojí vedecké myslenie proti umeleckému?*, kde sa pokúsil vyvrátiť mýtus, s ktorým sa stretávame ešte aj v súčasnosti: že veda a umenie sú dve nekompatibilné oblasti ľudského myslenia a kreativity. V jej závere píše: „Umenie a veda tvoria averz a reverz tej istej duchovnej mince. Averz zhodnotí vedu kvalitami odhalených tajomstiev a reverz bude tajomstvá naďalej chrániť“³ Výstava v Nových Zámkoch ponúkla synergický efekt, odhalila niektoré zákonitosti maliarovej tvorby, ale len natoľko, aby neoslabila náš hlad po emóciách, našu potrebu prežívať radosť a potešenie, pretože „v estetickom prežívaní“, ako píše Nelson Goodman, „fungujú emócie kognitívne“⁴, to znamená, že sú súčasťou procesu poznávania a jedným zo spôsobov, ako môžeme obrazom porozumieť.

Mgr. Jana Geržová je historička a kritička umenia, šéfredaktorka časopisu *Profil*. O tvorbe Rudolfa Filu písala už pred rokom 1989. Stal sa modelovým autorom štúdií *Citácia v slovenskom umení druhej polovice 20. storočia* (1988) a *Citácia, interpretácia a apropriácia v súvislostiach analýzy médií* (2000), *Postmodernizmus v diele Rudolfa Filu* (1989) a bol zaradený aj do publikácie *Rozhovory o malbe* (2009), pilotného projektu orálnej histórie postavenom na interpretovaní spojenia medzi biografiou a históriou, medzi individuálnou ľudskou skúsenosťou a mechanizmami fungovania spoločnosti a kultúry.
jgerzova@gmail.com

3 FILA, Rudolf: *Stojí vedecké myslenie proti umeleckému?* In: *Profil* č. 8-9-10, 1994, s. 38.

4 GOODMAN, Nelson: *Jazyky umění. Nástin teorie symbolů*. Praha: Academia, 2007, s. 190.